

Сергій Адамович

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії
та історії держави і права
Прикарпатського національного
університету імені В.Стефаника

ПОКАРАННЯ РАШИСТІВ ЗА ЗЛОЧИНИ У ВІЙНІ ПРОТИ УКРАЇНИ — ПРЕВЕНЦІЯ ДЛЯ ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ СВІТУ

Міжнародне суспільство визнало війну «злочином проти миру» після Першої світової війни. Організація Об'єднаних Націй, створена після Другої світової війни, розширила концепцію групового забезпечення безпеки. Міжнародна спільнота вважала, що санкції міжнародного суспільства, необхідні проти військових дій, поступово зменшували прямі збитки від війни на глобальній основі¹. Після Другої світової війни у різних регіонах земної кулі було зафіксовано понад 250 збройних конфліктів, але вони переважно були збройними конфлікта-

¹ Nagamatsu S. War, Crimes, and Terrorism. In: Abe, S., Ozawa, M., Kawata, Y. (eds) Science of Societal Safety. Trust: Interdisciplinary Perspectives. Singapore, 2019. Vol. 2, pp. 102.

ми внутрішнього характеру². Натомість російська федерація у 2014 р. унаслідок анексії Криму й розгортання війни на українському Донбасі зруйнувала всі чинні міжнародно-правові механізми зі збереження миру у світі, а в 2022 р. розгорнула небачене за масштабами з часів Другої світової війни кровопролитне вторгнення в Україну. *Безумовно, що покарання росіян за злочини, які були вчинені в Україні, надзвичайно важливе, щоб не спровокувати інші тоталітарні режими засобами сили будувати світопорядок.*

Зазначимо, що до військової агресії в Україні російські військові відзначилися здійсненням воєнних злочинів у воєнних кампаніях в Чечні, Грузії, Сирії. Так, значною мірою, наслідком за участь армії російської федерації у громадянській війні в Сирії стало те, що станом на січень 2017 р. з Сирії було близько 5 мільйонів біженців, 6,3 мільйони внутрішньо переміщених осіб, 13,5 мільйонів сирійців потребували гуманітарної допомоги, а, за оцінками, кількість загиблих внаслідок війни становила 500 тисяч³. Тобто можна стверджувати, що воєнні злочини вже є невід'ємною частиною військової культури росіян.

Крім того, російська владна верхівка планомірно й послідовно засобами пропаганди готувала своїх громадян до сприйняття українців як цілей для знищення і геноциду. Адже, як зазначають Олександра Матулевська і Даріуш Гвядзович, «геноцид — це багатогранне звірство. Це роблять звичайні люди, маючи нормальні, люблячі сім'ї, які крок за кроком змінюють своє ставлення до якихось інших груп людей. Отже, геноцид — це довготривалий процес індоктринації, промивання мізків

² Базов В. П. *Воєнні злочини*: навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2008. С.3.

³ Steenkamp, C. The Crime-Conflict Nexus and the Civil War in Syria. *Stability: International Journal of Security and Development*. 2017. 6(1), pp.11.

і дегуманізації. Крім того, процес дегуманізації є двоетапним процесом — це дегуманізація жертв і гнобителів, які перетворюються зі звичайних людей на звірів, здатних переслідувати, катувати та вбивати інших людей. Багатоаспектність геноциду зумовлена тим, що він охоплює не лише вчинки, а й слова в дії. По-перше, слова використовуються для класифікації та поляризації груп людей. Далі настає ефект лавини і наступають акти жорстокості, жорстокості, звірства»⁴.

Володимир Путін тривалий час веде справу про геноцид українців. У липні 2021 р. російський президент фактично заперечив існування української нації: «Коли мене запитали про російсько-українські відносини, я сказав, що росіяни та українці — це один народ, єдине ціле... Це те, що я неодноразово говорив і у що я твердо вірю»⁵. 21.02.2022 р. напередодні широкомасштабного військового вторгнення в. путін заперечив існування України як держави: «...сучасну Україну цілком створила росія, а точніше — більшовицька, комуністична росія. Цей процес розпочався практично відразу після революції 1917 р., і Ленін та його однодумці зробили це надзвичайно жорстко по відношенню до росії — відокремили, відокремили історично російську землю»⁶. Саша Беккер, Шарун Муканд, Іван Йоцов доречно зауважили, що російські лідери використали історію як пропаганду, щоб розпалити націоналістичні

⁴ Matulewska, A, Gwiazdowicz, D. J. In Quest of Genocide Understanding: Multiple Faces of Genocide. International journal for the semiotics of law- revue de semiotique juridique. 2022. Vol.35. Iss.4. pp.1425–1426.

⁵ Стаття Володимира Путіна "Про історичну єдність росіян і українців". 12.07.2021. URL: <https://web.archive.org/web/20211210002245/http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181> (дата звернення: 01.05.2022).

⁶ Fisher M. Word by Word and Between the Lines: A Close Look at Putin's Speech. URL: <https://www.nytimes.com/2022/02/23/world/europe/putin-speech-russia-ukraine.html> (дата звернення: 06.05.2022).

та ультраправі настрої для досягнення сучасних політичних цілей у випадку вторгнення росії в Україну⁷.

Стверджувати, що немає нації і немає держави, означає претендувати на право її знищення. Обидві цілі війни, які путін оголосив 24 лютого, — «денацифікація» і «демлітаризація», означали знищення української нації і держави. Влучно зауважив Тімоті Снайдер: «Оскільки термін «нацист» не відноситься ні до кого зокрема, це виправдання нескінченної війни і чисток. Поки українці чинитимуть опір, будуть «нацисти», щоб покарати. «Демлітаризація» означає знищення суверенної держави силою, яка включала б ліквідацію будь-кого, хто здатний зберегти елементарні форми суверенітету»⁸. Фактично, як у випадку з японськими військовими злочинцями під час Другої світової війни, які «дегуманізували своїх жертв, щоб уникнути будь-якої особистої прихильності та почуття провини», так і російська пропаганда безперешкодно дозволяє військовим знищувати міфічних «українських нацистів»⁹. Крім того, російська політична історія не має ні прецедентів визнання власної вини за вчинені злочини проти людства, ні сприяння у покаранні винних і сплати компенсацій за вчинену шкоду. Як влучно зауважував ще С. Ленкавський, «вікове почуття меншовартості створило в російському народі глибокий комплекс заздрісної нена-

⁷ Becker S. O., Mukand, S, Yotzov, I Persecution, pogroms and genocide: A conceptual framework and new evidence. Explorations in Economic History. 2022. Vol. 85. p. 2.

⁸ Snyder T. Putin has long fantasized about a world without Ukrainians. Now we see what that means URL: <https://www.washingtonpost.com/opinions/2022/03/23/putin-genocide-language-ukraine-wipe-out-state-identity/> (дата звернення: 01.05.2022).

⁹ Sasaki-Uemura W. Hidden Horrors: Japanese War Crimes in World War II, by Tanaka Yuki, Bulletin of Concerned Asian Scholars. 1996. 28:3–4, pp.93–94.

висті до Заходу і мрійництво про нищення росією Заходу. На цьому ґрунті творилися серед росіян різні месіянстичні ідеї про покликання росіян врятувати інших, про призначення «святої Русі» стати носіями інакшої, ближче не означеної духової культури чи відродити світ, зокрема слов'янський, ідеями запозиченого християнського братолюб'я під крилами російського орла»¹⁰.

Отже, ми зіштовхнулися з виплеканим багаторічними зусиллями путінської пропаганди рашизмом, який не потрібно ідентифікувати ні з нацизмом, ні з фашизмом, ані з іншими людиноненавистницькими ідеологіями. Рашизм має глибинну підтримку російського народу, який століттями під знаменами винятковості росіян і під орудою московських князів, російських царів та більшовицького режиму схвалював і вів агресивну загарбницьку політику щодо інших народів та жоден раз не був засуджений. Засудження рашизму і притягнення до відповідальності винних у воєнних злочинах десакралізує для мешканців росії ідею русского міра та стане найважливішим чинником для руйнації останньої великої імперії.

російська державна прес-служба «РИА Новости» 26 лютого 2022 р. у пропагандистських цілях повторила геноцидні теми путіна: «але України як анти-росії більше не буде. росія відновлює свою історичну повноту, збираючи російський світ, російський народ разом — у всій його сукупності великоросів, білоросів та малоросів. Тепер цієї проблеми немає — Україна повернулася до росії»¹¹.

¹⁰ Ленкавський С. Український націоналізм. Твори. Том 2. Ідеологія. Філософія / Упоряд. і ред.. О. Сич. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2022. С. 136.

¹¹ Акопов П. Наступление России и нового мира. 26.02.2022. URL: <https://web.archive.org/web/20220226051154/https://ria.ru/20220226/rossiya-1775162336.html> (дата звернення: 09.05.2022).

Згідно з визначенням Римського статуту Міжнародного кримінального суду «геноцид» означає будь-яке з наступних діянь, що здійснюються з наміром знищити повністю або частково будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу, як таку: а) вбивство членів такої групи; б) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам такої групи; в) навмисне створення для будь-якої групи таких життєвих умов, які розраховані на повне чи часткове фізичне знищення її; г) заходи, розраховані на запобігання дітонародженням у середовищі такої групи; е) насильницька передача дітей із однієї людської групи до іншої¹².

Ми фіксуємо сьогодні ознаки геноциду щодо українців фактично по всіх названих ознаках. Докази актів геноциду включають зображення страчених цивільних осіб у районах навколо Києва, відвойованих українськими військами, спустошення, завдане Маріуполю, і вірогідні заяви про депортацію українських жінок і дітей, водночас примусове всиновлення, до віддалених частин росії т. д.¹³

Своїми рішеннями вже назвали дії росії в Україні актом геноциду парламенти Польщі (23 березня), України (14 квітня), Естонії та Латвії (21 квітня), Канади (28 квітня), Литви (10 травня), Чехії (10 травня), Ірландії (2 червня). Європейський Союз і світові держави (Албанія, Андорра, Австралія, Австрія, Бельгія, Болгарія, Канада, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Маршаллові Острови, Молдова, Монако, Чорногорія, Нідерланди,

¹² Римський статут міжнародного кримінального суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text/ (дата звернення 14.05.2022).

¹³ McKee, M, Attaran, A, Lindert, J. How can the international community respond to evidence of genocide in Ukraine? *The Lancet Regional Health — Europe*. 2022. Vol. 17. Month June. P. 1.

Нова Зеландія, Північна Македонія, Норвегія, Палау, Польща, Португалія, Румунія, Сан-Марино, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Велика Британія, США) 13 липня 2022 р. опублікували спільну заяву на підтримку заяви України про порушення справи проти російської федерації в Міжнародному суді відповідно до Конвенції 1948 р. про запобігання злочину геноциду та покарання за нього¹⁴. Однак юридичний процес доказування геноциду згідно з визначенням Римського статуту, імовірно, займе тривалий час, а ще довшою буде процедура притягнення до відповідальності винних за цей злочин.

Так, з досвіду дослідження воєнних злочинів у Боснії і Герцеговині ми знаємо, що більшість жорстких порушень прав людини була пов'язана з боснійськими сербами за співучасті Белграда. Взявши за основу низку польових доповідей аналітиків, Держдепартамент США висвітлив командні структури боснійських сербів і Белграду, систематично організовану політику геноциду, методичне планування та моделі насильства — усе це допомогло встановити не лише кримінальну відповідальність для Трибуналу, але й політичну відповідальність сербського керівництва. Але це було результатом роботи, бо: «Мілошевич ніколи не збирався викликати своїх поплічників і сказати: «Ідіть, робіть геноцид»¹⁵.

Ще складнішим видається притягти до відповідальності росію як державу за геноцид українців. У двох випадках геноцид був підтверджений спеціальним трибуналом, створеним за дозволом Ради Безпеки ООН (йдеться про геноцид народу

¹⁴ Jont statement on supporting Ukraine in its proceeding at the International Court of Justice. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/e%20n/statement_22_4509 (дата звернення: 09.09.2022).

¹⁵ Riga L, Kennedy J. 'Putting Cruelty First': Interpreting War Crimes as Human Rights Atrocities in US Policy in Bosnia and Herzegovina. *Sociology*. 2012. Vol. 46. Issue: 5, p 871.

тутсі у Руанді 1994 р. та геноцид боснійських мусульман у Сребрениці під час війни на Балканах 1995 р.). Але звинувачено в геноциді було лише кілька людей, і ще менше — дожили до вироку. Однак зараз на розгляді в Суді ООН перебуває міждержавна справа за позовом Гамбії, яка виступає від імені 57 ісламських держав, проти М'янми через геноцид народу рохінджа, який практикує іслам. Переслідування та винищення народу рохінджа, що активно велися у 2016–2017 рр., є типовим і безсумнівним прикладом державного геноциду¹⁶. *Тобто Українська держава за цією аналогією і за підтримки світової спільноти може вперше в юридичній практиці домогтися притягнення до відповідальності за вчинені злочини не окремих винних осіб, а росії як держави і російського народу.*

Ще одною проблемою, яку може вирішити Українська перемога і притягнення до відповідальності за злочини рашистів, є те, що стратегії запобігання геноциду, які наразі підтримуються ООН, неефективні. З часу Другої світової війни міжнародне товариство, зокрема й Організація Об'єднаних Націй, колективно не вживало заходів, які зупинять геноцид. Колишній генеральний секретар ООН Кофі Аннан зазначав: «У всьому світі жертви насильства і несправедливості чекають, що ми дотримаємося свого слова. Вони помічають, коли ми використовуємо слова, щоб приховати бездіяльність. Вони помічають, коли закони, які повинні їх захищати, не застосовуються...»¹⁷. Саме тому Девід Б. Копел, Пауль Галлант, Джоан Д. Айзен запропонували альтернативний засіб правового захисту «...зосереджений на розширенні можливостей жертв геноциду за-

¹⁶ Сидоренко С. У геноциді винний не лише Путін. Чи готовий світ до «вбивчого» позову проти Росії? URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/10/25/7149327/> (дата звернення: 25.10.2022).

¹⁷ Kopel D. B., Gallant P., Eisen J. D. Is resisting genocide a human right? *Notre dame law review*. 2006. Vol.81. Iss.4. pp. 1275, 1345.

мість того, щоб просити їх безпорадно чекати», і будь-які «... місцеві, національні чи міжнаціональні закони або дії уряду, які перешкоджають самозахисту жертв геноциду, обов'язково є незаконними»¹⁸. *Отже, коли Україна, незважаючи на залякування росією держав вільного світу можливим застосуванням ядерної зброї, доможеться необхідної кількісної допомоги модерною зброєю і розгромить агресора, це стане прецедентом в подальшому для ефективної допомоги міжнародних організацій та національних держав іншим жертвам міжнародного насильства у світі.*

Ще необхідно зауважити, що досвід післявоєнних Німеччини і Японії свідчить, що в їх суспільствах були спроби поширювати політику заперечення відповідальності за вчинені злочини чи навіть віктимізувати власні народи. Аналогічні кроки вже сьогодні здійснюють російські ліберали, що намагаються перекласти відповідальність за російські злочини тільки на путіна.

Важливо також, щоб процес покарання за вчинені рашистами воєнні злочини не був зупинений або загальмований через зміну політичних тенденцій. Так, Доналд Блоксхем, який проаналізував британську політику судових розглядів у Німеччині у 1945–1957 рр., зазначає, що британські слідчі не розглянули багато доказів, перевірка підозрюваних була недостатньою, багато злочинців, які потрапили до рук британців, не були засуджені, багатьох, кого судили, покарали недостатньо суворо, а багато винесених вироків, були скомпрометовані процесами «помилувань» та переглядами вироків з 1949 р. Основними політичними причинами цих недопрацювань була втома від війни та пристосування до післявоєнного міжнародного клімату (заміна в очах західних союзників Німеччини Радянським Со-

¹⁸ Kopel D. B., Gallant P., Eisen J. D. Is resisting genocide a human right? Notre dame law review. 2006. Vol.81. Iss.4. pp. 1275, 1345.

юзом як загрози миру у всьому світі та західних «християнських цінностей»), що вимагало дедалі м'якшого ставлення до німців, щоб заохочувати солідарність проти СРСР¹⁹.

Отже, неспровокована і жорстока військова агресія російської федерації щодо незалежної держави України є унікальною для ХХІ століття. В останні десятиліття військові конфлікти на планеті значною мірою мають внутрішній характер, міждержавні військові протистояння є боротьбою за ресурси, частина військових сутичок є проявами діяльності терористичних угруповань. Натомість російська військова інвазія в Україну є абсолютно архаїчною колоніальною війною імперії, мешканці якої заражені ідеологією рашизму. Жорстокість ведення війни з боку росіян зумовлена тим, що поразка російської федерації у ній буде екзистенціальною поразкою останньої імперії Євразії із наступним її розпадом на окремі національні держави.

Російські війська масово вчиняють військові злочини, а заяви найвищого державного керівництва російської федерації є свідченням того, що державна політика цієї країни здійснюється з наміром знищити повністю або частково українців як націю, тобто підпадають під визначення геноциду.

У зв'язку з цим покарання рашистів за злочини у війні проти України зупинить інші тоталітарні режими від спроб засобами сили підкорювати своїй владі інші нації; засудить рашизм зі своїм «руським міром» як ідеологічне явище; дозволить провести дерашизацію російського народу і зруйнувати останню імперію Євразії. У сфері міжнародного гуманітарного права Україна вперше доможеться притягнення до відповідальності за вчинений геноцид не окремих осіб, а росію-державу і її народ,

¹⁹ Bloxham, D. (2003). British War Crimes Trial Policy in Germany, 1945–1957: Implementation and Collapse. *Journal of British Studies*. 2003. Vol. 42, Issue 1. pp. 118–119.

а також зміниться підхід міжнародних організацій та національних держав стосовно допомоги націям, які страждають від геноциду з боку країн-агресорів, — від бездіяльності та гуманітарної допомоги до розширення можливостей жертв геноциду боротися з нападниками.

Зазначимо, що перспективи покарання вищого військового й політичного керівництва російської федерації за воєнні злочини та геноцид в Україні у 2014–2022 рр., можуть бути реалізовані через: 1) національні суди в Україні з подальшим формуванням відповідної практики Європейського суду з прав людини; 2) Міжнародний кримінальний суд; 3) створення *ad hoc* міжнародного трибуналу щодо України. Щоб притягнути до кримінальної відповідальності за воєнні злочини в Україні й застосувати реальне покарання, буде достатньо кримінально-процесуальних механізмів, хоча вони й містять різноманітні, але цілком здоланні перешкоди.